

Şehnaz Şişmanoğlu. *İki Kilise Arasında Binamaz: Karamanlıca Edebiyatta Dil, Kimlik ve Yeniden-Yazım*. İstanbul: Metis, 2024. 368 s. ISBN: 9786053163220.

ELİF ÖZCAN-UĞUR

İstanbul, Türkiye.

(elifozcanugur@gmail.com), ORCID: 0000-0002-6695-9666.

“ ” Özcan-Uğur, Elif. “Şehnaz Şişmanoğlu. *İki Kilise Arasında Binamaz: Karamanlıca Edebiyatta Dil, Kimlik ve Yeniden-Yazım*.” *Zemin*, s. 9 (2025): 210-217.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15658323>.

Karamanlılar, Türkçe konuşan ve Yunan harfleriyle Türkçe yazan Ortodoks Hristiyanlardır. Karamanlıların büyük bir kısmı Anadolu'nun Kayseri, Nevşehir, Aksaray, Niğde ve Konya şehirlerinde bir kısmı İstanbul'da, bir kısmı da Balkanlarda yaşadılar. Eserlerinde kendilerinden "Anadolulu vatandaşlar," "Ortodoks vatandaşlar" veya "Anadolu Hristiyanları" olarak bahsettiler. Türkçe konuşmalarına rağmen Karamanlılar 1923'te Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan Nüfus Mübadelesi sonrası Yunanistan'a gönderilmişlerdir.¹

Özellikle İç Anadolu'dan Yunanistan'a gönderilenler arasında Türkçeyi hâlâ canlı bir şekilde konuşan Karamanlıların dil ve edebiyatlarına dair geçmişte başlayan çalışmaların günümüzde arttığını görüyoruz. Bunlardan biri de Şehnaz Şişmanoğlu'nun 2024'te yayımlanan *İki Kilise Arasında Binamaz: Karamanlıca Edebiyatta Dil, Kimlik ve Yeniden-Yazım* adlı eseridir. Metis Yayınları'nın "Bilge Karasu Edebiyat İncelemeleri Dizisi"nden çıkan kitap, Şişmanoğlu'nun doktora tezine dayanıyor. "Romanı 'İki Kilise Arasında Binamaz' Kılmak: Karamanlıca Edebî Üretim, Evangelinos Misailidis ve Bir Yenidenyazım Örneği Olarak *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş*" başlıklı doktora tezi, yeni kaynaklar eklenerek genişletilmiş ve gözden geçirilerek yayına hazırlanmış.

Kitap, çalışmanın amacı, metodu ve kapsamına dair bilgilerin yer aldığı "Giriş"ten sonra beş bölüme ayrılmıştır. Çalışmanın ana hatları ve vurgulanan noktalar sonuç bölümünde okuyucuya özetlenmiştir. Son kısımda açıklayıcı son notlar ve bibliyografya yer alır.

Giriş bölümünde Şehnaz Şişmanoğlu, çalışmanın amacını temelde Osmanlı edebiyatının çoğulluğu ve bu çoğulluğun önemli bir ayağı olan Türkçe konuşan Karamanlıların edebî üretimleri üzerinden görünür kılmak olarak belirtir. Karamanlıca edebiyatın dinî, edebî, ilmî vb. farklı türlerdeki üretimi ve diğer çağdaş edebiyatlarla ilişkisini *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş* adlı eser üzerinden argümanlarla ortaya koymayı hedefler.

Temaşa-i Dünya, Karamanlıca edebiyat ve matbuatın önemli ismi Evangelinos Misailidis'in 1871-72 yıllarında yayımladığı eseridir. Eser aslında, İstanbullu bir Rum olan Grigoris Paleologos'un *O Polipathis* adlı romanının bir çevirisidir. Ancak Şehnaz Şişmanoğlu *Temaşa*'yı çeviri olarak değil bir "yeniden-yazım" olarak değerlendirir; çalışmasındaki temel argümanları da şu şekilde açıklar:

1 Sevim Yılmaz Önder ve Elif Özcan Uğur, *Karamanlıca İstanbul'un Fethi: Feth-i Konstantiniye* (İstanbul: Dergâh, 2021), 13-15, 17.

- a) Yunanca yazılan ilk romanlardan olan ve Yunan aydınlanmasının merkezinde duran *Polipathis*, *Temaşa*'da ideolojik ve edebî olarak dönüşüme uğramıştır.
- b) Karamanlıca edebiyat, Osmanlı edebiyatının çok dilliliği ve çok kültürlülüğünü vurgular, bunlar arasındaki geçişkenliği göstermeyi mümkün kılar.
- c) Karamanlıca edebî üretimi besleyen toplumsal, siyasi ve kültürel ilişkiler Misailidis'in yeniden-yazımına katkı sağlamıştır.

Yazar, argümanlarını kuvvetlendirmek için bazı kavramlara odaklanıyor. Temel argümanı olan *Temaşa*'nın dönüşüme uğradığı düşüncesini; metni, onun *Polipathis*'le olan ayrıntılı etkileşiminden hareketle bir yeniden-yazım olarak ele alışıını Gerard Genette'in "palimpsest" kavramıyla açıklıyor. *Temaşa*'ya ayrıca ulusal edebiyat tarihçiliği dışına çıkarak Linda Hutcheon'un "kavşak" kavramıyla yaklaşıyor. Edebiyat tarihine belli kavşak noktalarına (*nodes*) dikkat ederek bakmayı öneren bu kavram, kültürün maddi akışını ve farklı gruplar arasındaki alışverişi mümkün kılmaktadır. Şişmanoğlu, metni ifade ederken "kavşak" kavramını kullanmasına temelde iki sebep gösteriyor: Farklı dil ve alfabelerle üretilen Osmanlı edebiyatları arasındaki geçişkenliği vurgulaması ve hem Misailidis'in kavşakta yer alan bir yazar hem de eserini yazdığı İstanbul'un on dokuzuncu yüzyılın önemli bir kavşak-mekân oluşu.

Girişin ardından çalışma beş bölüme ayrılır. "Bir İmparatorluk Edebiyatı: Karamanlıca Edebî Üretim ve Evangelinos Misailidis" başlıklı birinci bölümde genel itibarıyla Karamanlıca edebî üretime, Karamanlıların kimlik algısının dil ve din eksenine, Misailidis'in Karamanlıca edebî üretimde durduğu yere odaklanılır. Bölümde Karamanlıca yayınların tarihi ve kitap türlerine dair bilgilerin yanı sıra Karamanlıların kökeni ile Karamanlı Türkçesine dair tartışmalara da yer verilmiştir. Karamanlıca ilk metinler çoğunlukla dinî eserlerden oluşur, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren bunları tarihî, bilimsel ve edebî ya da yarı edebî metinlerle dergi ve gazeteler izler. Edebî metinlerin çoğu çevirilerden oluşur; çevirilerin çoğunluğu ise Batı romanlarından ya da Yunancadandır.

Çeviri eserler bahsinden sonra yazar, Evangelinos Misailidis'i ve *Anatoli*'yi tanıtır. Misailidis, Karamanlıca edebî üretimin ve gazeteciliğinin en büyük ismidir. Karamanlı Türkçesinin şekillenmesinde yazdıkları ve yayımladıklarıyla da büyük bir payı vardır. 1888-1899 yılları arasında Karamanlıca olarak çıkardığı *Anatoli* gazetesi, 1840'ta İzmir'de kurulmuş sonrasında İstanbul'a taşınmış ve Osmanlı basın tarihinin en uzun ömürlü gazetelerinden olmuştur. Yayımladığı tefrika

eserlerle Osmanlı çeviri edebiyatının öncülerindendir. Önemli ekonomik destek sağlayan okurlarının *Anatoli*'nin dilinin açık ve anlaşılır olması yönündeki uyarıları dönemin dil tartışmalarının Türkdilli Ortodokslar için de önemini gösterir.

Bu bölümde yazar hem *Temaşa-i Dünya* hem de diğer metinler ile Karamanlıca üzerine araştırmalardan yola çıkarak kimlik meselesinin de kapısını aralıyor. Son yıllarda Karamanlılar ve Karamanlı Türkçesi üzerine yapılan araştırmalarda Karamanlıların kimliği üzerinde iki temel görüş bulunur. Bunlardan biri onların Türkleşmiş Rumlar olduğu ve zamanla Rumca'yı unutup Türkçe konuşmaya başladıklarıdır. Diğer görüş ise Bizans döneminde Anadolu'ya yerleştirilen paralı Türk askerler olup zamanla Hristiyanlığı kabul ettikleri yönündedir. Çalışmadaki yaklaşım etnik köken meselesinden ziyade *Temaşa-i Dünya*'da kimlik meselesinin nasıl işlendiği meselesidir. Karamanlılar Anadolu'lu olup Türkçe konuşmalarına rağmen Ortodoks-Hristiyan oldukları, Ortodoks olmaları ve Yunan alfabesiyle yazmalarına rağmen Türkçe konuştuklarından on dokuzuncu yüzyılda gelişmeye başlayan milliyetçilik ekseninde hem Yunanlar hem Osmanlılar nezdinde bir "anomali" olarak algılanmışlardır. Çalışma için seçilen başlık da bu noktada anlam kazanıyor. "İki kilise arasında binamaz" olmak, Misailidis'in *Temaşa-i Dünya*'da kimlik anlatısındaki arada kalmışlığı metaforik açıdan nokta atışıyla ifade ediyor.

Dil ve din arasındaki bu arada kalmışlık çalışmada Anne Norton'un "eşik-telik" (liminality) kavramıyla açıklanmaktadır. Karamanlıların etnik azınlık olarak yer aldığı eşikliği göstermek adına Şişmanoğlu, "büyük ölçüde Yunan aydınlanma ideolojisinden ve onunla harmanlanmış ulusal Yunan kimliği tahayyülünden etkilenmiş, bu tahayyüle koşut bir dille, *katharevusa* Yunancayla yazılmış bir roman olan *Polipathis*"ten² hareketle Misailidis'in metnini nasıl dönüştürdüğüne ve yeniden ürettiğine odaklanıyor.

"*Temaşa-i Dünya* ve *Polipathis*: İki Benzer Anlatı, İki Farklı Edebî Proje" başlıklı ikinci bölümde Şişmanoğlu iki eser arasındaki benzerliklerle farklılıklara odaklanıyor. *Polipathis* (Cefakeş) 1839 yılında Atina'da, *Temaşa-i Dünya* 1871-72'de 4 cilt olarak İstanbul'da yayımlanır. Her iki romanın ana karakteri Aleksandros Favini'dir, başından geçen olaylar iki metinde de benzerdir; ancak Misailidis kitabında Paleologos'tan ve *Polipathis*'ten bahsetmez. Üstelik *Temaşa-i Dünya* hacim olarak *Polipathis*'in neredeyse iki katıdır. Saptamalar yapmak ve iki

2 Şehnaz Şişmanoğlu, *İki Kilise Arasında Binamaz: Karamanlıca Edebiyatı Dil, Kimlik ve Yeniden-Yazım* (İstanbul: Metis, 2024), 273.

metnin temel özelliklerini ortaya koymak için yazar önsözleri irdelemiş, Paleologos ve Misailidis'in eserlerini yazmalarındaki amaca/ideolojiye odaklanmıştır. Her iki metnin karşılaştırmalı geniş bir özeti çıkarılarak anlatıların olay örgüleri bağlamında ayrıştığı ve benzeştiği noktalar tespit edilmiştir. Özellikle *Temaşa-i Dünya*'yı yeniden-yazım olarak görmemize olanak sağlayan mekân, zaman, bazı karakterler, yazarın Osmanlı vatandaşı olarak birtakım olaylara yaklaşımı, üslubu ve metnin kapanışı gibi noktalar yakın okumalarla ayrıntılı olarak incelenmiştir.

İncelemelerde yine Şişmanoğlu'nun kullandığı kuramlar dikkati çekiyor. Itamar Even-Zohar'ın geliştirdiği “çoğuldizge” bunlardan biri. Çoğuldizge kuramında çeviri metinler tek tek metinler olarak değil, bir sistem içerisinde merkez-çevre ilişkisi bağlamında ele alınır. Metinlerin birincil ve ikincil olmaları tutucu ve yenilikçi yapılarına göre belirlenir. Bu bağlamda yazar, Misailidis'in büyük oranda eklemeler yaparak dönüştürdüğü *Polipathis*'i kendi özgün metni olarak gördüğüne dikkat çekiyor.

İkinci bölümde Olga Borovaya'nın “yeniden-yazma” kuramına da başvurulduğunu görmekteyiz. Şişmanoğlu, Misailidis'in *Temaşa-i Dünya*'yı çevirirken kaynak metni erek metne pasif bir aktarımla dönüştürmediğini, üretken olduğu dilde yeni yazma biçimleri ortaya koyduğunu tespit ediyor. Misailidis'in ne türden bir dil ve üslup geliştirdiğine, hangi yeni yazma biçimleri ve anlatı teknikleri kullandığına, metnin ne gibi anlamsal ve ideolojik farklılıklar içerdiğine odaklanıyor.

“*Temaşa-i Dünya*'da Anlamsal Dönüştürme” başlıklı üçüncü bölümde *Temaşa-i Dünya*'da metnin en önemli unsuru sayılan kimlik meselesi *Temaşa*'da geçtiği şekliyle inceleniyor. Aydın bir Anadolu'lu olan Misailidis baş karakteri Favini'yi bir yandan Eski Yunanların torunu olarak konumlandırırken diğer yandan *Polipathis*'te yer alan Türklere veya Tanzimat'a dair sakıncalı sayılabilecek söylemleri yumuşatıyor veya göz ardı ediyor. Şişmanoğlu'na göre Misailidis, Batı medeniyetinin beşliğini “Anadolu” olarak göstererek, cahil olmakla suçlanan halkına Eski Yunan miti üzerinden itibar kazandırmaya çalışıyor. Aynı zamanda bir Osmanlı vatandaşı olarak gelebilecek tepki ve sansürlerin de önüne geçmeyi amaçlıyor.

Kimlik meselesiyle ilgili Şişmanoğlu'nun vurguladığı bir başka nokta *Temaşa-i Dünya*'da dinin kimliği belirleyen başat unsurlardan biri olduğudur. Misailidis'in eserinde dinle ilgili söylemlerin “din kavafliği” tabir ettiği din tüccarlığına karşı çıkışı, sahtekâr ve aldatıcı din adamları ile batıl inançlara

eleştirisi üzerinden olduğu şeklindedir. Bu noktada çalışma, Misailidis'in bakış açısı ile Müslüman Osmanlı aydınlarının dönemin din anlayışına bakışı arasında benzerlik kuruyor.

Benzerliklerin yanı sıra iki metin arasındaki farklara da odaklanan Şişmanoğlu'na göre en büyük fark kitapların kapanış kısımlarında ortaya çıkar. *Polipathis*'in sonunda Atina'ya yakın bir adada yaşamayı seçen Favini oğluna Konstantinos adını koyar ve eserini "Yaşasın Millet! Yaşasın Kral!" nidalarıyla sonlandırır. Dolayısıyla Şişmanoğlu *Polipathis*'in Favini'sini yeni kurulan Yunan krallığının bir yurttaşı olarak yorumlar. *Temaşa-i Dünya*'nın Favini'si ise sonunda Osmanlı'nın başkentine döner yerleşir, oğluna dedesinin adı olan Vassilaki'yi verir, yani Osmanlı kalmayı seçer. *Polipathis*'in Favini'si başından geçen olayları diğer karakter olan eşi Roksandra'ya anlatırken *Temaşa*'nın Favini'sinin Misailidis'e anlatması kapanıştaki en önemli fark olarak gösterilir.

Şişmanoğlu *Temaşa-i Dünya*'daki bu gibi eklemeler ve *Polipathis*'le benzeşen yönlerin anlatıda birbirleriyle diyalektik bir ilişki içinde yeni anlamlar ürettiğini vurgular. Ayrıca Misailidis'in amacının nihai sona evrilen bir metin yaratmaktan ziyade ideolojisi doğrultusunda ürettiği mikro anlatılarla okurlara istediği mesajları aktarmak olduğuna dikkat çeker. *Temaşa*'da görülen mekânsal dönüşümler ve zamandaki anakronik sapmaların sebebi de bu amaca bağlıdır.

"*Temaşa-i Dünya*'da Yazınsal Dönüştürme" başlıklı dördüncü bölümde genel itibarıyla Yunancadaki katharevusa³ ve dimotiki⁴ tartışmalarına değinilir. Hem "dimotiki" hem de "Türkçe" olarak Karamanlıcanın iki kere yabancı algılandığına vurgu yapılır. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Karamanlıca yayınlar muhataplarının istekleri üzerine sade dille yazılmış, eser başlarında dile dair "adi Türkçeye tercüme," "yavan Türkçe," "açık Türkçe" ifadelerine yer verilmiştir. Eserini, halkını eğitmek amacıyla yeniden-yazan Misailidis'ten beklenen de halkın anlayacağı bir dil kullanması olmalıdır.

3 Kelime anlamı "arı/temiz dil" olan *Katharevusa*, Yunancanın Eski Yunanca model alınarak hazırlanan yazı dilidir. Ayrıntılı bilgi için bk. George Papanastassiou, "Katharevousa: Its Nature and Contribution to Modern Greek," *Greek A Language in Evolution*, ed. C. Caragounis (Georg Olms Verlag, 2010), 228.

4 Halk dilini ifade eden *Dimotiki*, konuşma dilinin yazı dili olmasıdır. İbrahim K. Ahmet, "Çağdaş Yunancanın Tarihîsel Gelişimi," *Balkanlar El Kitabı*, c. 2, *Çağdaş Balkanlar*, haz. B. A. Gökdağ, O. Karatay (Ankara: Akçağ, 2017), 484.

Şişmanoğlu çalışmasında Misailidis'in sona koşullanmış bir anlatı peşinde olmadığını vurgular. Bunun sebebi Misailidis'i mesajlarına odaklanan bir yazar olarak görmesi; aynı zamanda onun; anlatılarını, mesajlarını pekiştirmek için vesile yaptığını düşünmesidir. Misailidis'in mesajlarının kaynağını *Temaşa* anlatılarındaki sapmalar oluşturur. Bu sapmalar yoğun olarak geleneksel anlatı türleri, daha az miktarda bilgi verici açıklayıcı söylemler üzerinden gerçekleştirilir. Şişmanoğlu, *Temaşa*'da yazılı geleneksel anlatılar için de çerçeve hikâye tekniğinin kullanıldığını belirtir. Misailidis bir yandan Favini'nin "duyulmamış" hikâyesini anlatırken bir yandan okuyuculara tanıdık gelen hikâyeler anlatır. Bir karakter gibi metne müdahale ettiği noktalarda açıklayıcı sapmalar devreye girer. Şişmanoğlu'na göre Mieke Bal'ın kavramsallaştırdığı "gömülü anlatı" yani çerçeve hikâye ise *Temaşa*'yı *Polipathis*'ten ayıran başat unsurlardan biridir; çünkü gömülü anlatılar Anadolu'dan İstanbul'a göç edip çeşitli zorluklarla karşılaşan Anadolu Ortodoksların gerçekçi bir temsili niteliğindedir.

"*Temaşa-i Dünya*'da Türsel Çeşitlilik" başlıklı beşinci bölümde *Temaşa*'daki anlatılar "pikaresk" ve "karnaval" kavramlarıyla irdelenir. Başkarakter Favini'nin ülke ülke dolaşıp başından bir sürü olay geçmesi dolayısıyla pikaresk⁵ olarak değerlendirilen *Temaşa* halk nezdinde kutsal sayılanlara getirdiği mizahi-eleştirel tavırla ve toplumsal hiyerarşiyi tersyüz eden etmesiyle karnavalesk kategoriye sokulur. Misailidis'in dünyanın hâlini benzettiği karnaval anlatısından yola çıkarak kitabına *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş* adını vermesi de Şişmanoğlu'nu "karnaval" kavramına yönlendirir: "Yazarın, dünyayı ve onu bir ayna gibi yansıtmak üzere kaleme aldığı anlatısını tıpkı bir karnavalda olduğu gibi 'cefa çekenler' ve 'cefa edenler'i yani zıtları bir arada bulunduran bir mekân olarak tahayyül ettiği söylenebilir."⁶

Sonuçta, Şehnaz Şişmanoğlu Karamanlıca edebiyatın en önemli ismi sayılan Evangelinos Misailidis ve en önemli edebî eser sayılan *Temaşa-i Dünya Cefakâr u Cefakeş* üzerine çok yönlü bir inceleme ortaya koymuştur. *Temaşa-i Dünya*'daki anlatıları metodolojik olarak ele alıp konuya dair anlamsal dönüşüm ve türsel

5 On altıncı-on yedinci yüzyıllarda ortaya çıkan ve İspanyol edebiyatının en önemli türü kabul edilen pikaresk, romanın başkarakteri "pícaro" tabir edilen işsiz, hayatını entrikalarla geçiren, şehirden şehire dolaşıp "efendi"lere hizmet eden düzenbaz kişidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özlem Kumrular, "Pikaresk Roman ve Sosyal Tarih," *Tarih ve Toplum*, s. 198 (Haziran 2000): 377.

6 Şişmanoğlu, *İki Kilise Arasında Binamaz*, 266.

bağlamda bir çerçeve çizdiği görülüyor. Başvurduğu kuramlar oldukça zengin ve okuyucunun konuları bir zemine oturtmasını sağlamak adına ufuk açıcı. Her bölüm sonunda okuyucuya bölümde anlatılanların kısa bir özeti verilmiş. Bu durum bazen tekrar izlenimi yaratsa da bölümde anlatılanları okuyucunun kısa ve öz, derli toplu olarak hatırlaması açısından işlevsel olduğunu söylemek mümkün. *İki Kilise Arasında Binamaz* sadece Karamanlıcayla ilgilenenlere değil edebiyat, dil ve sosyoloji alanlarında çalışanlara da farklı bakış açıları ve faydalı bir okuma vadediyor.